

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Макарової Вікторії Вікторівни
“Еколого-економічні обмеження розвитку земельно-орендних відносин
в сільськогосподарському виробництві ”, представлену до захисту на
здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за
спеціальністю 08.00.06 – економіка природокористування та охорони
навколишнього середовища

Актуальність теми дисертаційної роботи

Сучасний стан використання, відтворення та охорони земельно-ресурсного потенціалу України характеризується низькою еколого-економічною ефективністю. Погіршення стану земельних ресурсів значною мірою пов'язано з тим, що трансформація інституту власності на землю, яка відбулась в Україні у процесі земельної реформи, так і не привела до формування ефективної ринково орієнтованої системи збалансованого землегосподарування. Власниками сільськогосподарських угідь стали переважно малозабезпечені верстви сільського населення, котрі не використовують землю самостійно і позбавлені мотивації; так і можливості безпосередньо впливати на якісний стан своєї земельної власності та контролювати відновлення її продуктивного потенціалу.

Сучасні суб'єкти земельно-орендних відносин мають практично неконтрольовану економіко-фінансову самостійність та орієнтуються у своїй діяльності, як правило, на короткострокові комерційні інтереси, що пов'язані з отриманням максимального прибутку. За таких умов особливо важливою складовою у забезпеченні сталого сільськогосподарського землекористування є формування ринкового механізму економічного стимулювання суб'єктів оренди сільськогосподарських угідь з метою розвитку екобезпечного та екозбалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу.

Слід констатувати, що удосконалення орендної моделі використання земель сільськогосподарського призначення, за якої процеси їх деградації не зупинились, а продовжують зростати, потребує оптимізації еколого-економічних обмежень розвитку земельно-орендних відносин для охорони і збереження земельно-ресурсного потенціалу.

З вищеозначених позицій дисертаційна робота, в якій викладені теоретичні основи та науково-методичні підходи до вирішення еколого-економічних проблем земельно-орендних відносин як передумови забезпечення екологічно сталого використання сільськогосподарських земель представляє собою цінне наукове дослідження, чим і визначається її актуальність, наукове і практичне значення.

Дослідження виконано згідно основних напрямів та концепцій державної політики України в галузі охорони довкілля та раціонального використання земельних ресурсів, зокрема, «Концепції Державної цільової

програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 року», «Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року».

Тематика дисертаційного дослідження також збігається з основними науковими напрямками та найважливішими проблемами досліджень на період з 2014 по 2018 роки, затвердженими постановою Президії НАН України від 20.12.2013 за № 179, а саме: п. 3.1.16 – «Економіка природокористування й охорони навколишнього середовища» та п. 3.1.25 – «Природозбереження та раціональне природокористування».

Тема дисертаційного дослідження безпосередньо пов'язана з планами науково-дослідних робіт, які виконувались у Сумському державному університеті.

Основні наукові положення, висновки, пропозиції, що сформульовані у дисертації, їх новизна і ступінь обґрунтованості та достовірність

Ознайомлення зі змістом опонованої дисертаційної роботи, опублікованих її автором наукових праць та авторефератом дозволяє опоненту визначити основні наукові положення, висновки і пропозиції, які сформульовані дисертантом самостійно, характеризуються науковою новизною і відображають особистий внесок у теоретико-методологічні і науково-методичні положення економіки природокористування та охорони навколишнього середовища щодо вдосконалення земельно-орендних відносин за урахування суб'єктивних та об'єктивних еколого-економічних обмежень як передумови розвитку збалансованого сільськогосподарського землегосподарювання.

Наукова новизна роботи відображена у ряді теоретичних узагальнень, методичних рекомендацій та практичних пропозицій, що мають актуальну спрямованість щодо екологізації земельно-орендних відносин.

1. Запропоновано методичні підходи до визначення розмірів заподіяних власникам землі і орендарям еколого-економічних збитків у разі втрати або погіршення якості сільськогосподарських угідь окремо для власників та землекористувачів, які, на відміну від існуючих, мають різну структуру та враховують: витрати на юридичний супровід вилучення та передачі землі у користування; витрати на земельпорядні роботи; втрати через невиконання взятих на себе зобов'язань, втрачену вигоду; додаткові операційні витрати та витрати через кредитні позики, що є основою для прийняття управлінських рішень із забезпечення сталого землекористування;

Авторські пропозиції відносно удосконалення економічних інструментів у визначенні розмірів заподіяних землевласникам та орендарям економічних збитків у разі втрати або погіршення якісних властивостей орендованих земель (с. 111-113, табл. 2.15) передбачають: 1) застосування інституціональних інструментів для визначення компенсаційних претензій приватних фізичних осіб у вирішенні судових спорів; 2) методичні підходи

до економічної оцінки втрат щодо екодеструктивного стану земельних ресурсів.

2. Розроблено науково-методичні положення відносно обґрунтування оптимального строку оренди сільськогосподарських земель, що базуються на використанні еколого-економічних регуляторів: терміни здійснення сівозмін та внесення мінеральних та органічних добрив, періоди окупності інвестицій та терміни користування кредитними ресурсами, що дозволяє встановити баланс між еколого-економічними інтересами власників земель та орендарями цих земель щодо отримання рентного доходу та раціонального земле господарювання.

Запропонований автором підхід базується на комплексному, всебічному аналізі факторів агрономічного, технологічного, екологічного, економічного, фінансового та правового характеру (с. 117-139). Даний підхід є авторським, хоча окремі методологічні прийоми не є новаторськими. Окремо заслуговує на увагу наданий механізм встановлення достатнього строку дії договорів оренди земельних угідь в умовах ринкового господарювання завдяки визначенню базового (економічно виправданого) строку оренди на основі урахування терміну окупності капітальних вкладень, спрямованих на придбання у власність орендованих сільгоспугідь (с. 135).

3. Запропоновано механізм оптимізації еколого-економічних обмежень з метою підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь, сутність якого полягає у коригуванні нормативної грошової оцінки землі із застосуванням, розподілених згідно до природно-кліматичних зон, факторів: еродованість земель, рівень деградації, ухил рельєфу, норми винесення мінеральних та органічних добрив, що забезпечує екологічно збалансований підхід до оренди земель сільськогосподарського призначення із різними якісними властивостями та характеристиками в різних природно-кліматичних умовах.

Особливістю авторського підходу є формування механізму оптимізації еколого-економічних обмежень розвитку земельно-орендних відносин через урахування відмінностей орендного землекористування за умов коригування нормативної грошової оцінки землі, а відповідно і орендної плати за землю (с. 149-158), із застосуванням поправочних коефіцієнтів (с. 151, табл. 3.17), які визнають вплив, розподілених у відповідності до природно-кліматичних зон, екологічних факторів: еродованість угідь, рівень деградації земель, ухил рельєфу. Порівняння офіційних і відкоригованих значень нормативної оцінки землі і усередненої орендної плати за землю (с. 155, табл. 3.19) свідчить про те, що у випадку коригування вихідних показників спостерігається зростання зв'язку між урожайністю сільгоспкультур і нормативною грошовою оцінкою землі та підвищення коефіцієнта детермінації (с. 156, рис. 3.3).

4. Удосконалено науково-методичний підхід до визначення розмірів ставок орендної плати за сільськогосподарські землі, який, на відміну від існуючих, базується на їх диференціації у відповідності до правового статусу суб'єктів оренди та урахування покладених на одного із суб'єктів витрат із

здійснення заходів по збереженню і відновленню якісних властивостей орендованих угідь;

Теоретична та методична цінність запропонованого підходу полягає у тому, що він надає можливість диференціювати еколого-економічні інтереси землевласників та землекористувачів, а отже визначити відмінність підходів до встановлення плати за приватні земельні угіддя, які їх власники надають у строкове користування на праві оренди суб'єктам господарської діяльності (с. 148-149; с. 164-165). Окрім цього, такий підхід зумовлює покладання витрат із здійснення заходів по збереженню та відновленню якісних властивостей орендованих земель на одного із суб'єктів орендних домовленостей, а конкретно на орендаря землі, оскільки саме орендар безпосередньо зацікавлений у отриманні постійного та достатнього для покриття витрат рентного доходу (с. 165).

5. Поглиблено сутність поняття «справедлива орендна плата», під якою розуміється грошова сума, отримана на відкритому ринку прав оренди сільгоспугідь, за яку міг би відбутися обмін активами за умови комерційної угоди між зацікавленими сторонами, які володіють необхідною інформацією, діють добровільно та зацікавлені у відтворенні продуктивних якостей землі, що, на відміну від існуючих визначень, враховує вплив на величину орендної плати як економіко-правових, так і екологічних факторів.

Подальше розширення структурно-логічної сутності поняття «справедлива орендна плата (с. 167) дозволяє поєднати впливовість на величину орендної плати економічних та екологічних факторів за умови формування механізму еколого-економічної зацікавленості суб'єктів оренди сільгоспугідь щодо збереження їх продуктивних властивостей.

6. Обґрунтовано науково-методичний підхід до формування механізму стимулювання суб'єктів земельно-орендних відносин, який передбачає урахування економічних інтересів кожного із суб'єктів оренди землі і екологічних інтересів суспільства, що забезпечує екологобезпечне використання і збереження земель та підвищує результативність прийняття господарських рішень.

Важливою складовою запропонованого автором підходу є інтегрування механізму еколого-економічного стимулювання суб'єктів оренди в загальну модель управління земельно-природним комплексом в сільгоспвиробництві (с. 168-177, рис. 3.5-3.6). При застосуванні визначеного підходу увагу автора була зосереджена на показниках строку оренди та орендної плати через те, що означені регулятори є не тільки найбільш еластичними для підвищення ефективності щодо використання сільгоспугідь, вони також регулюють оптимізацію еколого-економічних обмежень розвитку земельно-орендних відносин.

Оцінюючи зміст дисертаційної роботи, треба відмітити, що вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (210 найменувань) і додатків. Загальний обсяг роботи дисертації - 238 сторінок. Основний зміст дисертації викладено на 196 сторінках.

Перший розділ дисертації присвячено аналізу понятійного апарату, що

стосується теоретико-методологічних основ земельних (а в т.ч. і земельно-орендних) відносин у сільськогосподарському виробництві, суті та структури таких відносин із урахуванням законодавчих еколого-економічних обмежень у використанні сільськогосподарських земель (с. 11-24), методології сутності впливу еколого-економічної компоненти щодо розвитку суспільно-земельних відносин (с. 25-41), нормативно-правової бази в частині оренди сільгоспугідь (с. 42-53), методичних підходів до вирахування платіжних зобов'язань з боку власників і користувачів земель сільськогосподарських угідь (с. 53-62).

Другий розділ досліджень передбачає аналіз сучасного стану земельно-орендних відносин на прикладі сільськогосподарських підприємств Сумської області (с. 66-114) за відокремленого стану земельно-орендних відносин у загальній структурі системи землекористування (с. 66-78), визначення впливу еколого-економічних показників землекористування на формування системи орендних відносин (с. 79-91), обґрунтування підходів до відшкодування збитків у разі втрати чи погіршення якісних властивостей орендованих угідь сільськогосподарського призначення (с. 91-114).

У третьому розділі автором роботи запропоновано науково-методичний підхід до встановлення достатнього строку оренди земельних угідь за умов ринкового господарювання (с. 117-139), сформульовано підхід до встановлення справедливої орендної плати (с. 139-168), обґрунтовано інтегрування еколого-економічного механізму стимулювання суб'єктів земельно-орендних відносин у загальну систему управління земельно-природним комплексом сільськогосподарського виробництва.

Важливо засвідчити, що теоретичні положення, висновки та практичні рекомендації, які викладені у дисертації, розкрито й обґрунтовано на засадах концепції сталого розвитку, інституціональної та економічної теорії та економіки землекористування. Отримані наукові результати є репрезентативними та достатньо достовірними, що підтверджується теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних наукових положень роботи; опрацюванням значної кількості інформаційних джерел; застосуванням сучасних методів і методик статистичного аналізу масивів даних; апробацією результатів дослідження та їх впровадженням у практичну діяльність сільськогосподарських підприємств. Новизна отриманих наукових результатів дослідження також підтверджена відповідною апробацією у фахових наукових виданнях. Результати роботи дисертант оприлюднював на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях.

Таким чином, можна стверджувати, що одержані наукові результати є обґрунтованими, а їх наукова новизна є достовірною у світі представлених у роботі доказів, створених за допомогою загальнонаукових принципів, методів та прийомів здійснення комплексних міждисциплінарних досліджень.

Мету дисертаційної роботи досягнуто – здобувачем здійснено теоретико-методичне узагальнення та запропоновано новий підхід до вирішення науково-практичного завдання щодо розвитку екологізації земельно-орендних відносин в сільськогосподарському виробництві.

Досягненню поставленої мети сприяли логічно сформульовані і реалізовані завдання. Структура дисертації відповідає меті і завданням роботи.

Повнота викладу основних результатів в наукових працях

За результатами дослідження опубліковано 26 друкованих праць, у тому числі 8 статей у наукових фахових виданнях України (7 з них належить особисто здобувачеві, 1 робота опубліковано у співавторстві) та 1 стаття у науковому періодичному виданні іншої держави згідно з напрямом дисертації, 1 підрозділ у колективній монографії та 15 публікацій у матеріалах наукових конференцій. Загальний обсяг публікацій за темою дисертації складає 5,7 др. арк., з них особисто здобувачеві належить 5,5 др. арк. Основні положення, висновки та результати дисертаційного дослідження повністю відображені в наукових працях дисертанта.

Значимість наукових результатів для науки і практики та рекомендації щодо їх подальшого впровадження

Розроблені в дисертації теоретичні положення та практичні рекомендації дають можливість більш системно, комплексно й ефективно вирішувати прикладні завдання, які пов'язані зі встановленням та обґрунтуванням еколого-економічних обмежень в системі розвитку земельно-орендних відносин в сільськогосподарському виробництві.

У теоретичному плані надзвичайно цінними є розроблені автором концептуальні положення щодо удосконалення системи управління земельно-орендними відносинами сільгоспвиробників на основі оптимізації еколого-економічних обмежень у сфері сільськогосподарського землекористування.

Результати дисертаційного дослідження використані при виконанні науково-дослідних тем у Сумському державному університеті, зокрема: «Дослідження інформаційних систем забезпечення механізму управління земельними відносинами підприємств на 2009-2011 роки» (№ ДР 0109U008039); «Дослідження процесів управління земельними відносинами підприємств в ринкових умовах на 2009-2011 роки» (№ ДР 0109U008036); «Діагностика механізму управління земельними відносинами на підприємствах в умовах ринку земель на 2009-2011 роки» (№ ДР 0109U008037); «Діагностика механізмів формування земельних відносин сільгоспвиробників на 2009-2011 роки» (№ ДР 0109U008038).

Основні результати дисертаційного дослідження використано у практичній діяльності: Головного управління Держземагентства Сумської області (лист впровадження № 28-18-0.10-2917/2-14 від 09.04.2014 р.), відділу Держземагентства України Краснопільського району Сумської області (лист від 17.03.2014 р.), Державної інспекції сільського господарства в Сумській області (лист № 1495 від 08.04.2014 р.), ТОВ Агрофірма «Псьол», с. Велика Рибиця Краснопільського району Сумської області (лист від 18.03.2014 р.),

фермерського господарства «Світанок», смт. Велика Писарівка Великописарівського району Сумської області (лист від 10.03.2014 р.). Напрацювання дисертаційної роботи використовуються у навчальному процесі Сумського національного аграрного університету (акт від 31.03.2014 р. № 887/1).

Дискусійні положення дисертаційної роботи та зауваження

Загалом, позитивно оцінюючи наукове та практичне значення отриманих дисертантом результатів, слід відмітити ряд дискусійних положень і висловити окремі зауваження та питання:

1. Вивчення дисертаційної роботи і автореферату не дає достатньо чіткої відповіді на питання відносно того, яким чином та завдяки яким заходам економічного, екологічного чи соціального характеру можна зменшити ризики щодо погіршення якісних властивостей орендованих сільськогосподарських угідь, а також за рахунок яких коштів має бути забезпечено фінансування землеохоронних заходів.

2. У процесі дослідження системи земельно-орендних відносин, на наш погляд, треба виділяти не тільки економічну та екологічну складові (підрозділ 1.1. та 1.2), а й підсистему еколого-економічних відносин, оскільки в їх межах формуються відповідні протиріччя і вирішення яких визначає цільову функцію еколого-економічного механізму стимулювання раціонального використання орендованих сільськогосподарських угідь, а також його структурно-функціональну побудову (підрозділ 3.3).

3. Варто зазначити, що у дисертації схематично визначено поняття «земельно-природного комплексу» (підрозділ 3.3., с.168, с.176, рис.3.6). Потребує додаткових пояснень аргументація виокремлення такого комплексу.

4. Недостатньо чіткою виявляється позиція здобувача відносно розуміння структурно-функціональної побудови еколого-економічного механізму стимулювання суб'єктів земельно-орендних відносин в сільськогосподарському виробництві (рис. 3.5, с. 173-175 дисертації). Автор стверджує: «...перелік складових (землевпорядна, фіскальна, фінансова, агрономічна економічна, екологічна), які більшою або меншою мірою сприяють узгодженню інтересів суб'єктів земельно-орендних відносин щодо підвищення рівня ефективності виробництва та збереження земельно-природного ресурсу» (підрозділ 3.3, с.173). Тоді постає питання щодо обґрунтування структурно-функціональної побудови саме загальної системи управління земельно-природним комплексом у зв'язку із запропонованим еколого-економічним механізмом.

5. У дисертаційному дослідженні формування механізму оптимізації еколого-економічних обмежень з метою підвищення ефективності використання сільгоспугідь ґрунтується на коригуванні нормативної грошової оцінки землі на основі таких факторів як: еродованість земель, рівень деградації, ухил рельєфу, нормативи винесення добрив (підрозділ 3.3,

с.150). При цьому поправочний коефіцієнт на внесення добрив повинен, на наш погляд, враховувати норми (співвідношення) застосування мінеральних та органічних добрив. Постає питання також щодо доцільності урахування інших агроекологічних факторів (параметрів) землекористування, а саме – полезахисної лісистості земельних угідь, оскільки агролісомеліоративний фактор має суттєве значення для підвищення врожайності та якості сільськогосподарських культур.

6.У дисертаційній роботі зроблено висновок, що найбільший вплив на формування розмірів орендної плати мають показники нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь та середньозваженого строку оренди землі. Усі інші фактори земельно-орендних відносин (зокрема, рентабельність сільськогосподарських підприємств, рівень площі деградованих земель) впливають на розмір орендної плати за землю менш суттєво (підрозділ 2.2, с.87-91). Отриманий результат мав би значно більшу репрезентативність за умов проведення комплексного дослідження із залученням вихідних даних інших регіонів України.

7.У роботі слід було краще висвітлити зарубіжний досвід формування механізмів регулювання земельно-орендних відносин на еколого-економічних засадах (розділ 1) (включаючи принципи та інструментарій такого регулювання).

Проте, відмічаючи певні зауваження та дискусійні моменти наукового дослідження, необхідно зазначити, що вони суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку даної дисертації, виконаної в цілому на достатньо високому науковому рівні.

Загальний висновок

Дисертаційна робота Макарової Вікторії Вікторівни «Еколого-економічні обмеження розвитку земельно-орендних відносин в сільськогосподарському виробництві» є завершеним, самостійно виконаним науковим дослідженням, в якому автором отримані нові для економіки природокористування і охорони навколишнього середовища науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують актуальне науково-прикладне завдання щодо обґрунтування теоретико-методологічних підходів до оптимізації існуючих еколого-економічних обмежень розвитку земельно-орендних відносин для забезпечення відтворення та охорони земельно-природного комплексу в сільськогосподарському виробництві.

Тема і зміст дисертаційної роботи відповідають паспорту спеціальності 08.00.06 – економіка природокористування та охорона навколишнього середовища і профілю спеціалізованої вченої ради Д 55.051.01 у Сумському державному університеті.

Наукові положення, висновки і рекомендації характеризуються науковою новизною, теоретико-методологічним та практичним значенням, а також достатнім обґрунтуванням. Зміст дисертації повністю розкриває і відповідає темі, за якою виконувалася робота, меті й поставленим завданням.

Зміст автореферату у стислій формі відображає основні положення дисертаційної роботи.

За змістом і оформленням робота відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» (затвердженого Постановою КМУ від 24 липня 2013 р. № 567), а її автор – Макарова Вікторія Вікторівна, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища.

Офіційний опонент

професор кафедри теоретичної і прикладної економіки Української академії банківської справи,
доктор економічних наук, професор

Мішенін С.В.

Підпис д.е.н., професора Мішеніна С.В. засвідчую
Секретар вченої ради Української академії банківської справи,
кандидат педагогічних наук, доцент

Туляков О.О.

